

1973-1886

נ"ה טורטשינר

וינה

מאמר זה הוא הרצאה פומבית של פרופ' נפתלי הרץ טורטשיני (אז טורטשינר) באוניברסיטה העברית בירושלים בשנת תש"ג (1943). פרופ' טורטשיני היה מראשוני חברי האקדמיה שנקראו לשמש בה עוד בשלבי התארגנותה. המאמר מובא כאן לציון מלאות שלושים שנה למותו.

שבשמים" (פּאַטאַר אונזאַך), שאמרו החברים הנוצרים בראשית הלימודים, בכל זאת הייתה הדת היהודית מוגנת. שמירת שבת הייתה מותרת, וגם לימוד הדת היהודית ניתן לו אותו מקום בתכנית הלימודים כמו לדת הנוצרית; ואף סידרו תפילות מטעם בית הספר, תפילות שאת ההשתתפות בהן הייתה הנהלת בית הספר יכולה לדרוש מכל תלמיד ותלמיד, השתתפותו ב'וגאנד-גוטסדינסט' (תפילה לנוער). ולכאורה היה בזה חינוך יהודי. אבל החינוך הזה לא היה אלא חינוך נבוב, חינוך למראית עין. כי לימוד דת זה נזהר היה מלהשאיר אף שמץ של חשד כאילו מלמדים כאן יותר מדת מופשטת; לא היה בלימוד זה כל דבר שהיה יכול למשוך את לב התלמיד ואף את לב המורה. ההטפות בבית הכנסת היו לזרא לתלמידים שבאו לשמען, ואף המורים הטובים שביהודים לא בחרו במקצוע הוראה זה. התוצאה הייתה שרוב המורים האלה, מורי הדת, היו אנשים שלא הצליחו במלאכה אחרת, ועל כן היו למלמדי דת בבית הספר. וכך היה גם לימוד דת זה אחד הגורמים שגרמו לא לכבוד היהדות בעיני המתחנכים אלא דווקא לביזיונה.

והרבה גורמים כאלה היו בחיים גם מחוץ לכותלי בית הספר. הרי טבע הדברים, תכונת המדינה, הם שגרמו לכך. הרי אוסטריה זו, אוסטריה-הונגריה, הייתה מדינה שעמים רבים ישבו בה. אמנם השכבה המרכזית, השכבה התרבותית ששלטה בעיר וינה, הייתה כידוע של הגרמנים בני התרבות הגרמנית, אף על פי שרוב שמותיהם היו Jerzabek, Skraup, Bielohlawek וכדומה, שמות שלא הוכיחו דווקא מוצא גרמני טהור. זאת הייתה התרבות הרשמית, אבל חלק גדול של וינה היו בני מדינות אחרות, ישבו בעיר זו בני עמים אחרים: פולנים, רותניים, קרואטים, צ'כים והרבה אחרים. עם ועם היה רגיל ללעוג לעם אחר על פי תכונותיו שנתנו מקום לכך. הקרואטים, רוכלים עניים, היו בזויים, הצ'כים – לעגו להם, לדרך דיבורם, למאכליהם וכדומה; האיטלקים – ה'קצלאמאכאר' עושי דודים, כפי שקראו להם, על פי מלאכתם של אלה מהם שהיו מתקנים סירים ודודים – כל אלה היו עניין של לעג לווינאי, שאהב ללעוג לאחרים ולעצמו. והנה היהודים למדו לעג זה – ועוד יותר לעגו היהודים ליהודים שבאו אליהם מכל הגלויות הקטנות שבתוך הגלות הגדולה המשותפת. הנה היהודי הגליצאי ה'פולני' (ה'פולישער'), השונה מן היהודי הווינאי בלבדו, בתסרוקת ובאופן דיבורו: בני מורביה, המורבצ'קים, כפי שקראו להם, או כפי שאמרו עליהם בלעג 'כל המרעין בישין'. וכך מצאו דברים של לעג לכל עיר ועיר ולכל מקום

לא היסטוריה שאובה מתוך אבק של ספרים, מתוך תעודות שהועלו מן הארכיונים, באתי לספר כאן: לא על ההיסטוריה של הקהילה בווינה, של אותה קהילה שנבנתה, שפרחה ונחרבה ושוב נבנתה, ועוד פעם הגיעה לשגשוג ידוע, ושוב נחרבה – לא עליה בדעתי לדבר. אלא על אותה קהילה של יהודי וינה שחייתי את חייהם במשך עשרות בשנים, על המוני היהודים, הגדולים והקטנים, גברים נשים וטף, עשירים לשעה ועניים ברוב ימיהם, חכמים שנתבדתה חכמתם, ושוטים ששיחק להם המזל: על אותם היהודים שלא ראו את אותות ההיסטוריה, שחשבו לשבת בשלווה באותה העיר היפה, עיר הפיאקים, עיר השלולוויים, עיר החן והיופי, העיר שסיפרו על נהרה שהוא נהר התכלת ועל לב תושביה שהוא לב זהב: והיהודים הם שסייעו באהבתם הסמויה לרקום אגדה זו – עד שנתאכזבה התקווה ועד שהפך החלום הנחמד למציאות מרה, והבניין לחורבן עמוק. תאמרו אמנם שדברים אלו שאני בא לספר לפניכם על יהדות וינה אפשר לומר אותם בצורה דומה על כל עיר ועיר של יהודים בגולה. נכון הדבר כי אין וינה עם יהודיה אלא דוגמה אחת, דוגמה גדולה, דוגמה רבת הוכחות לאותו הגורל הטרגי של כל קהל יהודי בגלות בפיזור, כגורל הטרגי של אותה הכבשה בין שבעים הזאבים שהאמינה לדבריהם החלקים. ואפשר שהתמונה הזאת לא תהיה שלמה, ואף אפשר שלא תהיה צודקת, שהרי לא בלי רגש, לא בלי כעס, אנו מדברים על גורל הקהילות האלה; אנו מדברים מצער, מכעס, ומתוך האשמה: אנחנו מאשימים אותם ואנו מאשימים את עצמנו על שלא היה לנו לב להבין, על שנתקיים בנו מאמר הנביא על העם אשר עיניו השעו ואזניו הכבדו עד שלא הבין.

בן חמש הייתי כשבאתי כילד קטן בראשית שנת 1892 לוינה. וכחצי שנה אחר כך נכנסתי לבית הספר העירוני שם, לבית ספר שרוב תלמידיו היו יהודים: לאותו בית ספר עירוני שבאוסטריה, שהוא היה גם כור ההיתוך, המקום אשר בו נוצר הטיפוס הרצוי של האזרח האוסטרי ושל היהודי הרצוי בווינה. הרי אוסטריה זו הייתה מדינה דתית, מדינה קתולית. הממלכה, הקיסרות, הגנה על הדת הקתולית. הדת הייתה עניין לכבוד ציבורי גדול, וגם היהודים מצאו להם דרך לחסות בחסות הדת ולהפוך את היהדות לדת קתולית-יהודית, אם אפשר לומר כך. הדת הייתה להם אמצעי שבו יכלו למצוא כבוד גם הם כקהל יהודים מאורגנים בזמנים אלו בגולה זו. ואמנם בית הספר, אף על פי שרוב תלמידיו היו יהודים, היה בעצם בית ספר קתולי, אבל גם לדת היהודית נתנו את הכבוד הדרוש, ולפי החוק היה מנהל בית הספר יהודי. ואם אמנם שמעו היהודים גם את תפילת 'אבינו

ומקום. הרי שונים היו יהודים אלו, שונים מיהודי וינה שנכנסו אל פרודור התרבות האירופית, ושונים היו גם ביניהם. כלום לא היו שונים אפילו בדיבורם בידיש? כלום לא מצחיק ומגוחך הדבר הזה שיהודים מדברים באופן שונה ממה שנדמה לך כנכון? כל זה היה עניין ללעג ולבוז, ומן הגויים למדו היהודים ללעוג לא רק ליהודים אחרים, אלא אף ללעוג לעצמם. ואופיינית המעשייה הישנה המרה הזאת על אותו בן שבא הביתה מבית הספר וסיפר לאביו ששמע מפי המורה כי היהודים רצחו את ישו, והנה אביו אומר לו: כן, אבל אלה היו יהודי מאטרסדורף ולא יהודי קוברסדורף שלנו.

כך היה מצב הנפש של היהודים שלמדו ללעוג לעצמם ולא ידעו כמה תרבות יהודית הכניסו דווקא יהודים אלו לוינה. אמנם לא את המילה האחרונה בתרבות ובמדע – שהייתה נמנעת מהם – אלא תרבות של דורות שעברו, אבל עם זאת תרבות עמוקה וחיונית. פה באו לומדים גדולים, באו המונים יודעי תורה מגליציה, באו גם משכילים, באו בחורים משיבות הונגריה, באו יהודים ספרדים מן הבלקן, שהיו מאוחדים בבית הכנסת הטורקי הספרדי ושמרו על המסורת שבידם. וכל שבט ושבט הביא אתו ידיעת ספרים ולימוד. מי שיצא בווינה היה יכול לראות שם כמה וכמה בתי מדרשות, כמה וכמה בתי כנסיות גדולים וקטנים של חסידים, של מתנגדים, של בני עיר זו ושל יוצאי יישוב זה – ובכולם הייתה פינה ללימוד התורה. יכולת לצאת לרחובות העיר, והיית יכול לראות על יד עקבות התרבות האלה יחד גם את דרך ההתבוללות, המתקדמת. בעברך מרחוב לרחוב, ממרכזי היהודים, מרכזי העוני אשר מהם יצאה תורה, באת אל גדות הדונאורקאנאל, באת אל מעונות ההמונים (מאסן קווארטירע) של יהודים עניים, צפופים, ומצאת שם מקומות לתורה. והנה הלכת הלאה, עברת על יד הדונאורקאנאל ושם היית יכול לראות, למשל, בראש השנה בתהלוכת 'תשליך' אלפים ואלפים של יהודים מטביעים את חותמם על וינה כולה. והנה הלכת למקומות אחרים, ואתה רואה מין אחר של יהודים. כל מה שאתה מתרחק ממרכז זה, מן האיים בעיר אשר שם ישבו יהודים בהמונים, תוכל לראות שיחד עם המרחק המקומי יהדותם הולכת ומתנוונת. אין אתה מכיר אותם עוד כיהודים, ואין הם זוכרים לא את יהדותם ולא את ההיסטוריה שהייתה יכולה לשמש להם אזהרה בדרכם.

וינה הייתה מקום של תרבות יהודית רבה. הרי יצרו שם גם סופרים עברים חשובים: סמולנסקין, ברוידס, גריינין ואחרים. במשך זמן רב חיו שם המוני יהודים ששמרו על ערכים תרבותיים. היה זמן שהיה בווינה גם תאטרון יהודי – קטן, גלותי, כמובן. היה זמן קצר שאברהם גולדפדן, שהיה בן בית בבית אבי ז"ל, היה פועל גם הוא בווינה ומפיץ את השיר הלאומי, את הניגון העברי בין המוני העם. ויכולת למצוא קבוצות קבוצות של יהודים מאוחדים לא רק על פי המקום, אלא גם על פי מקצועם. היו מקצועות שבהם מצאו היהודים מרכז ידוע שהתרכזו סביבו, לא רק בבורסה, שעניינה לא היה עניין של לימוד, אבל היו גם מקצועות יהודיים ממש, כמו המקצוע של הדינסטמאנאר, של שליחים ציבוריים הנשלחים בקומיסיות, שהיה להם בית כנסת מיוחד משלהם בווינה ב'תבור שטראסא'.

מזה לא ידעה היהדות הרשמית הרבה. אף היא פעלה פעולה רחבה בתוך מסגרת הדת. הרי הם בנו בתי כנסיות מפוארים, בתי כנסיות שדווקא בני המזרח היו רגילים לבוא לשם. בבתי כנסיות אלו היו חזנים מפוארים. הרי שם פעל שלמה זולצר, שם היו חזנים כמו גולדשטיין, בלה גוטמן ואחרים, שהלהיבו את שומעיהם. שם היו גם רבנים גדולים: ילינק, חוקר המדרש ובעל אומץ הלב, שידע להתייבב לפני גדולים ולומר את דברו כאש יוקדת; שם היה שמידל, שעד שנת הצ"ג שלו עדיין ידע למשוך את לב הקהל באגדותיו, אף הוא ידען ומלומד, שכתב גם כמה דברי מדע חשובים. שם היה ראש הרבנים, איש גדול במדע ואיש הדור בשפתו וביפי לשונו – זה היה מוריץ גידמן, רב ותיק, רב זקן, אבל רבם של העשירים, רבם של ראשי הקהילה, ולא רבם של ההמונים שצמאו לדבר ה'. היו שם מוסדות יהודים – מוסדות בשביל חיים ומתים; היו שם בתי עלמין מפוארים, הייתה שם חברה קדישא גדולה ומסודרת; היו שם בתי חולים, בתי מושב זקנים, בתי חינוך לעיוורים ולחירשים-אלמים, מוסדות לילדים עזובים וכהנה וכהנה.

והיו גם כמה מוסדות לתורה עצמה. היו גם גני ילדים אחדים, בתי ספר תלמוד תורה, והיה גם בית מדרש מיסודו של ילינק, שבו הורו איזיק הירש וייס ומאיר איש-שלום תורה לעם. והיה בית מדרש לרבנים שנוסד בשנת 1893, שבו הורו – אם לא לומר גדולים באמת – אבל בכל זאת מורים בעלי שיעור קומה, מלומדים בעלי שם. היה שם א' שוורץ, שפעל פעולה רבה, היה שם מאיר איש-שלום, גדול בתורה, אף על פי שבא רק בזקנותו להורות במוסד זה; פעל שם דוד היינריך מילר, שאמנם עיקר פעולתו הייתה באוניברסיטה, אבל את מיטב תלמידיו מצא דווקא בבית מדרש זה לרבנים; היה שם ביכלר המנוח; היו שם תלמידים מצוינים, תלמידים שאחר כך יצא להם שם בעולם. אבל כל המוסד הזה לא היה בעצם מוסד שגדל על הקרקע של וינה. הכסף לקיום המוסד הזה בא מעיזבונן של המלומד הנועז הגליצאי יהושע השיל שור מברודי, שאת שמו חששו להזכיר בתוך שעות הלימודים. התלמידים הטובים באו מחוץ לווינה, בעיקר מגליציה, ושבו לגליציה ולמקומות אחרים הואיל ולא מצאו להם שדה פעולה בקהלת וינה. לא היה קשר למדע שבמוסד זה אל העיר, אל יהדות העיר. יהדות וינה לא הייתה מעוניינת במדע היהדות, לא היה להם כל עניין במוסד הזה שחי את חייו בפינה נידחת. לא היו שם הרצאות עממיות ולא היה איש הדורש אותן. רק פעם בשנה אספו התלמידים עצמם בחגיגת חנוכה, חגיגת המכבים, את חובבי אגודתם. ואלמלא פעולת התלמידים האלה, שכבר נתפקרו על ידי רוח הציונות, אלמלא כן לא היו יודעים כלל על קיום המוסד הזה בציבור.

קהילה גדולה הייתה וינה; הרבה פקידים והרבה רבנים היו לה. וזוכר אני אותה שנה – הייתי אז בן י"ז – כשבאו לווינה שבוע שבוע כמה וכמה רבנים, להטיף הטפת ניסיון כמועמדים למשרות הרבנות בווינה. להטפות אלו היה אז קהל רחב ומעוניין. נערכה כאילו שורה של הצגות של רבנים שבאו לדרוש את דרשתם לפני הציבור של המבקרים המרובים, ששמעו אותם. אבל עם כל זה וינה עצמה, וינה התרבותית, וינה המשכילה – לא התעניינה לא ברבנים

אחר כל אלה אין אנשים בדרך כלל נותנים לציבור בלי שתהיה להם גם שאיפה להראות את כוחם, לחיות את חיי היחיד חיים מלאים. והרבה נתנו היהודים, ואם יסוכם החשבון הגדול – החשבון יהיה לזכות היהודים כלפי העיר. אבל ליהדות לא נתנו יהודי וינה הרבה. הם קיבלו מן ההמונים שזרמו לשם ולא נתנו; ליהדות הייתה להם ההלצה, ליהדות הייתה להם המליצה הזולה. הרי זוכרים אתם את דברי הרצל ב'אלט-נוילאנד', את תיאורו של יהודים שלווים אלה שישבו בבתי קפה. והנה בית הקפה אף הוא אחת היצירות הטיפוסיות של יהודי וינה בעיר זו.

רק עזוועים גדולים היו יכולים להביא את יהודי וינה לידי הכרת יהדותם, וגם אז לא לשם יהדות מלאה תוכן, אלא לשם הגנה על אותה האגדה של היהדות כדת גרדא, אשר בה מצאו הם לעצמם את בית השבלול להסתתר בו. עזוועים כאלה היו התפרצויות חריפות של האנטישמיות. לא האנטישמיות הכללית, שלא נגעה בפיקציה הגדולה של שמירת הדת היהודית, לא באותן הקריאות של Sajud שאפשר היה לשמוע בכל מקום כשרק יצאת מן הסביבה שרבו בה היהודים. אני מזכיר את ענין רוהלינג, אותו פרופ' רוהלינג שכתב ספר Der Talmudjude בשנת 1871, ספר שהלך ונדפס במהדורות רבות, ושארסו פועל עד היום. זו הייתה שעתו של יהודי אמיי, של ד"ר שמואל יוסף בלוך, שהראה את הזיוף שבספר זה, שקם בפומבי ואמר שספר זה מיוסד על חוסר ידיעה גמורה, שמורה זה באוניברסיטה, המדבר על התלמוד, אינו יודע לקרוא אף שורה אחת בתלמוד, ושהכריח אותו פרופ' רוהלינג לבוא לבית המשפט ולנחול שם מפלה, שהשפיעה השפעה מרובה אם לא על הגויים, כי אם על שלוות היהודים, ששוב התנחמו וקיוו שיוכלו להמשיך ולחיות בנחת ובלא חשש בין הגויים. אני מזכיר את ההתפרצות הגדולה של לואיגר, אותו לואיגר שהגן על הנאשם בעלילת הדם במשפט עלילת הדם של טיסה אסלאר, אותו לואיגר, שהיה דמוקרט, ולצורך הקריירה שלו השתמש באנטישמיות ויצר לו מפלגת ה'קריסטליך סוציאליים', מפלגה זו שהאנטישמיות שימשה לה הנשק המצוין שבאוצר זיינה. פעמיים נבחר לואיגר לראש העיר ופעמים נדחה, פעמיים דחה הקיסר את בחירתו: והיה אז מיניסטר הגרף הפולני בדיני, שמטעמים שלו לא רצה לתת ללואיגר להיבחר. והיהודים התנחמו ב'והגן בעדנו', בדיני זה הוא מגן עלינו. אבל סוף-סוף נתמנה לואיגר, כשנבחר בפעם שלישית, ובאה האנטישמיות הרשמית של לואיגר.

זוכר אני את נעימת הלואיגר מרש (מצעד לואיגר), שהיו מנגנים בכל הרחובות ובכל חצרות הבתים בווינה. אמנם את הטקסט הרשמי של השיר הזה איני זוכר, אבל ההמונים היו קוראים את השיר הזה במילים אלו: לואיגר יחיה, אבל היהורים ייפגרו. אבי ז"ל, שהיה יהודי אמיי, יהודי מרדן, הדביק טבלה בבית שהיינו גרים בו, בהסכמת רוב הדיירים, שאסור לנגן את הלואיגר-מרש בבית זה. וכשבכל זאת בא מנגן אחד וניגן אותה, התרה בו אחת ושתים, וסוף שפך עליו דלי של מים קרים. ב'ארבייטאר צייטונג' כתבו על המשפט שאבי נידון בו בכותרת: 'הלואיגר-מרש תחת מקלחת קרה'. ואמנם עלה הדבר הזה לאבי בעשרה גולדן, אבל העניין היה שווה לו את הכסף הזה. אותה האנטישמיות הייתה אנטישמיות של חסד כלפי הדברים שבאו אחר

ולא ביהדות בכלל. חייהם התרבותיים של יהודי וינה היו חיי התרבות הכללית. הם חיו את חייהם – 'זיך אויסלעבן' – מחוץ לתרבות היהדות, בתוך התרבות הכללית. ושם באמת נתנו יהודי וינה הרבה והרבה לאחרים. נתנו להם גם כסף. הרי מי היו הנדבנים שתדמו מכספם לצורכי הציבור כולו ולא רק לצרכים יהודיים? אלה היו יהודים שהשתתפו גם בנדבות גדולות לבניית כנסיות נוצריות; אלה היו הרוטשילדים, שגניהם המפוארים היו פתוחים לצבור, אלה שהשתתפו בסכומים גדולים בתחרויות במירוץ סוסים, וכדומה. ואלה שהיו באמת אנשי התרבות הכללית בווינה. כלום נוכל לתאר לנו את התרבות הווינאית בלי יהודים? הקהל התרבותי, הקהל המעוניין באמנות, בספרות, במדע, במדינה – אלה היו יהודים. אם נדפדף ברשימת המורים שבאוניברסיטה, כמה שמות של יהודים גדולים שם! בפילוסופיה, במשפט ובייחוד ברפואה; כמעט כל הרופאים המפורסמים של וינה היו יהודים; והרבה שמות לא נכיר כיהודים, כי אלה הם שמות שנשתנו, כשם שנשתנתה יהדותם של נושאי השמות האלה, עד שהגיעו למשרה הזאת. מי שבא אל אולם הקריאה בספרייה האוניברסיטה מצא שם יהודים. הרי יהודי היה אפילו בתקופה ידועה מנהל הספרייה הגדולה הזאת בווינה – שלמה פרנקפורטר המנוח. ובאמנות, בתאטרון, לא זו בלבד שהשחקנים המצוינים ביותר היו מבין היהודים – ומי לא יזכור את היהודי הנאמן ואת השחקן הגדול אדולף ריטר פון זונטהאל. לא זו בלבד, אלא קהל התאטרון היו של יהודים. וינה ידועה ב'שווארם' לתאטרון, באותה הלהיטות לבימה, אבל היהודים היו אלה שהתלהבו והלהיבו את הקהל. הנוער היהודי הנלהב הוא שנתן את הרקע, הוא שנתן את התהודה לתאטרון בווינה.

ובספרות – כלום אפשר לדבר על ספרות גרמנית בכלל בלי למנות את גדולי הסופרים היהודים שבווינה – את שניצלר, וסרמן ואחרים – וגם את אלה שעזבו את היהדות או שאבותיהם עזבו את היהדות, כאותו אמן הופמנסטל, ולא נשכח גם את הרצל בין גדולי הספרות שבווינה. באמנות של הציור הצטיינו יהודים. והעיתונות, הרי היא נכתבה על ידי יהודים בשביל יהודים. אם תראו את העיתונים האלה – תהיה זאת עיתונות בורגנית בשביל העשירים, כמו 'נויאי פרייא פראססא', 'טאגבלאטט', או אלה העיתונים בשביל המוני העם העניים – 'אקסטרא-פלאטט', 'קראנאן צייטונג' – אלה נכתבו בשביל היהודים. העיתונים האלה, גם אלה שיצאו פעם בשבוע – 'זאננאונדמאנטאגס צייטונג' – היהודים כתבו במ ויצרו סגנון מיוחד; הם נתנו את האופי לעיתונות שבווינה. כך נתנו היהודים לכל מקצוע ומקצוע, ואין לך מקצוע שאפשר היה להצטיין בו שלא הצטיינו בו היהודים; אף בצבא, שהיו שם גנרלים יהודים.

זאת נתנו היהודים לווינה. הרבה מגדולת וינה יצרו היהודים. אמנם לא נתנו זאת כנדבנים ולא נתנו משום שרצו לתת, נתנו זאת כדי לחיות את חייהם במלואם, נתנו זאת כדי לרכוש לעצמם עמדה ברוחב בחיים. ויש אף שיהודים נהנו, וקיבלו מווינה; כולנו שחיינו בעיר זו גם קיבלנו ממנה: קיבלנו תרבות, מדע, ורבים קיבלו מאותו חן, מאותו רגש היופי שהיה מיוחד לעיר זו בעת שלוותה. אבל

כך. השונאים החריפים ביותר של היהודים היו בייחוד בין הכול גרמנים – 'די אללדויטשאן'. לואיגר עצמו היה רגיל לומר: מיהו יהודי, זאת קובע אני. כי עדיין נהג כביכול בחסד בזמנים אלו.

זה היה מצב היהודים. גם זה היה זעזוע שהתנחמו בו. אבל זעזוע חריף יותר בא ליהודי וינה על ידי הציונות. אינני יכול לספר כאן על התפתחות הציונות בווינה, שהייתי בה מראשית הימים, מאז בא הרצל לראשונה אל 'רמברנדט שטראססא', אל אותה האגודה הציונית שאבי היה סגן הנשיא בה, עד הימים הקשים של מלחמתו, עד הזמן שב'טירקאן שטראססא' היה המבצר הגדול של הציונות, שנלחמו ממנה באדישות ובחוסר ההבנה, עד מלחמת הבחירות, מלחמת הקהל, כשעמדנו בלילה לפני ראשי הקהל, אלפרד שטרן וגוסטב כהן, ותבענו את זכות היהדות החיה מבאי הכוח של ההתנוונות והקיפאון, ועד הימים האחרונים האלה, כשנפטר הרצל, כשמענו באחד הבקרים שהלך מאתנו, כשלווינו אותו בדרכו האחרונה, כשסידר אבי את המניין בחדרו, ואנו, שלושה האחים שנתיימתנו שבועות אחדים לפני כן מאמנו, אמרנו קדיש אחרי מותו יחד עם הנס הרצל בחדר העבודה של המנהיג המת. הציונות באה בסערה וניסתה לתת תוכן חיים ליהדות, ובזה היה עיקר הסכנה בשביל אותם היהודים, היהודים שהתאחדו אחר כך ב'אוניון אוסטרייכישאר יודאן', בשביל אותם היהודים שרצו להישאר בחסות הדת בלבד ולא להראות את יהדותם. בזה היה עיקר הסכנה, שהנה באה הציונות להוכיח שיש יהדות אחרת, שיש יהדות חיה, יהדות בעלת תרבות משלה, עתיד משלה, תקווה משלה.

אינני יכול לספר כאן את מהלך הדברים האלה. אז התחילה באמת תרבות יהודית חדשה מבצבצת ועולה בווינה. אז קמו סופרים שהיו מעוניינים ביהדות וביהודים. אז רבו אגודות הסטודנטים היהודים, קמה תנועת ההתעמלות היהודית. אלה היו סימני חיים. ואף הלעג היהודי החריף שידע ללעוג רק לעצמו ולדברים הקדושים שלנו מצא מטרה יותר טובה והוקיע את מעשיהם של אותם היהודים שלא רצו להיות יהודים. ואני מזכיר כאן את שמו של בִּידָה, של ד"ר פריץ לנר, שהוא היה אחד מבעלי העט השנון שהצביע על אלה החוטאים לעם היהודי כולו.

והנה באה מלחמת העולם הקודמת, מלחמה ששינתה את פני העולם ואת פני אוסטריה ופני וינה. באו לווינה במלחמה זו אלפים-אלפים של פליטים. על מאה וחמישים אלף יהודים נוספו פתאום עוד חמישים אלף יהודים, יהודים ממש, שלא יכלו להתבולל כל כך מהר, שלא יכלו להסתגל ולהסתדר באותה וינה של התבוללות. באו יהודים אלה ויצרו בעיות חדשות. אנו ישבנו אז בהתייעצויות ודנו בשאלה מה לעשות לפליטים האלה. ומה ידענו אז? לא ראינו את הנוולד ולא ידענו מה הבעיות העתידות לקום מתוך המצב החדש שנוצר. נוספו יהודים, נוספה גם תרבות יהודית, באו גדולי הציונים שבגליציה, באו אנשים שנתנו חיים חדשים ליהדות. אבל יחד עם זה נוספו פליטים, והיהודים, יהודי וינה, הפכו מני אז כולם לפליטים. שאלת הפליטים הפכה להיות הבעיה העיקרית של יהדות וינה, כי המלחמה הרסה את קיום העיר ואת קיום הקהילה היהודית.

כבר אמרתי, לא היו אוסטרים באוסטריה. היו גרמנים, צ'כים,

פולנים, רותנים, הונגרים וכו'. אוסטרים היו – כך סיפרו – היהודים בלבד. והנה נהרסה אוסטריה, נהרס הבסיס הפוליטי ליהודים; אין צורך באוסטרים, אין עוד אלא גרמנים בלבד. אין אוסטריה, זה האידיאל של 'דאס געבענשטע עסטרייך', כמו שכתב פעם גולדפדן בשיריו, הארץ שהיהודים יכולים לחיות כאזרחים אידיאליים בה, אף על פי שאינם דווקא גרמנים ודווקא צ'כים, רותנים או פולנים – אוסטריה זו נחרבה. ונחרב אף הבסיס הכלכלי לחיי היהודים. אמנם עדיין פעלו; הייתה תנועה ספורטיבית, והיה זה זמן הזוהר של אגודת הספורט 'הכח', שבראשה עמד ד"ר א' קרנר, והייתה תנועת 'המכבי' ושל חברות אחרות. ייסדו גם מוסדות לתרבות, כמו הפדגוגיון העברי, שזכיתי להיות מנהלו הראשון. אבל מאז הייתה זו אוסטריה של ליקבידציה ויהדות של ליקבידציה, ויהדות זו הייתה הולכת ומתחסלת ממילא. לא היה מקום לחיות ליהודים האלה בווינה. רק אשליה הייתה זו, שכאילו אפשר לקומם עוד את ההריסות.

רק אישיות אחת היא שעושה תקופה זו לראויה להיזכר – היא האישיות המזהירה של צבי פרץ חיות ז"ל, שהיה לא רק רב בבית הכנסת, לא רק רבם של העשירים, אלא רב ומנהיג של כל הקהילה, של יהדות וינה ואוסטריה יחד, ואף הוא לא היה יכול לעמוד זמן רב במלחמה הקשה, והלך בלא עת. יהדות וינה אמנם הפכה לציונית – ציונית כביכול – רוב נבחרו הקהילה היה באי כוח הציונים, אבל אף הציונים האלה היו ציונים אוסטרים, ציונים פיאקים, ציונים שלווים, לא ציוני מעשה אלא ציונים של פשרה. לתרבות עברית לא פעלו, לארץ ישראל לא הלכו. פרט ללוחמים אחדים, כמו רוברט שטריקר, שאסור לעבור עליו ולא להזכיר את שמו, היו הם חברים לאותה אשליה של יהדות וינה בכלל. במה עסקו? הנה מפעלה האחרון של יהדות וינה היה הבניין של בית הכנסת המפואר בבית הקברות, בניין שעלה להם במיליוני שילינגים, בה בשעה שלא הייתה פרוטה לקיים את מוסדות התרבות, לא את הפדגוגיון ולא את בית המדרש לרבנים. זאת הייתה פעולתם של יהודי וינה לזוהר החיצוני, לרכוש העלול להיחרב.

וכאשר באתי לווינה בשנת 1938 בשליחות האוניברסיטה, כאשר הזמינו לאותה ההרצאה על תעודות לכיש, שהייתה האספה הציבורית האחרונה בווינה שאליה באו כל גדולי המדע, כל גדולי התרבות הווינאית בין היהודים, אי אפשר היה למצוא אז עזרה של ממש למפעל האוניברסיטה ולכל מפעל אחר בארץ ישראל – בה בשעה שיהודי וינה עדיין השיאו את עצמם בחשבם שהסכנה ממערב לא תעבור את הגבול; בה בשעה שנתנו סכומים עצומים לממשלת שושניג בתקווה שאפשר להינצל ולהיבנות על ידה.

עזבתי את וינה שני ימים לפני החורבן. באתי לציריך וכבר ראיתי מתוך ידיעות העיתונים שאין תקווה. כאשר הגעתי בדרכי מסביב לגרמניה לבלגיה כבר נסתם הגולל על יהדות וינה. חלק ניצל, חלק בא לארץ, חלק הלך לארצות רחוקות וחלק גדול נפל חלל, נחרב מחורבן ישר או בלתי ישר. אין אנו יודעים עדיין את החשבון. ואין אנו יודעים עדיין אם ילמד עם ישראל את הלקח המר מגורל הקהילות החרבות האלה, מווינה ומאחיותיה שלא נשכח את זיכרן.